

Одил ЁҚУБОВ

БИЛЛУР ҚАНДИЛЛАР

Қисса

Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент
1975

1

Андижон — Москва поезди Тошкентга барвақт келаркан. Кечаси вагонда танишган хушқад, хушсурат, хушчақчақ лўли йигит Ҳикматиллони уйғотиб, чамадонини вокзал майдонигача кўтаришиб чиқди. Хайрлашаркан, оғиздан тамаки ва ароқ ҳидини буруқситиб, елкасидан кучди:

— Хизматдан қайтаётганингда Саратовга кириб ўт, сержант! Партизан кўчаси — 96. Қайнисинглимни кўрдинг-ку, ҳуснда танҳо! Ўзиям қизмисан қиз-да! Қуйиб қўйган ўзбечка! Хотинликка олсанг кейин хурсанд бўласан. Сен эмас, у сени бошига кўтариб боқади. Лаббай?

Лўли йигит Ҳикматиллонинг кафтини чап қўлига олиб, ўнг қўли билан шарақлатиб урди-да, поездга қараб югуриб кетди.

Гира-шира қоронғиликда шаҳар аниқ кўринмас, фақат ҳарир туман ортида олис-олисларга қанот ёзган улкан шаҳар эмас, ҳисобсиз юлдузлар сочилган сокин денгиз мавж урар эди...

Салқин. Лекин совуқ эмас. Ҳикматилло хизмат қилаётган Новосибирск томонларда ҳозир қор тиззадан келади, ҳар ҳолда икки ҳафта олдин, у отпускага кетаётганда, шаҳарни қалин қор босган, бу ерда, Тошкентда эса ҳануз қуйлакчан юрса бўларди...

Шаҳар уйғонмоқда эди. Ана, асфальтда оғир сирпаниб, электр симларини визиллатганича кетма-кет иккита троллейбус келди, қўнғироқларини ёқимли жиринглатиб трамвай ўтди, оқиш туман орасида ялт-ялт этган симоб қатралари — енгил машиналар кўпайди...

Ҳикматилло чамадонини қўлига олди-ю, яна ерга қўйди. Анор, олмага тўла чамадон зил-замбил эди. Сандикдай келадиган бу бесунақай чамадонни ҳам, олма-анорни ҳам ойиси олишга мажбур қилди. Ҳикматулло сафар чоғи оғир юкка сира тоқати йўқ, отпускага келишда ҳам бежиримгина енгил чамадон сотиб олган эди. Лекин жўнашда ойиси: «Қайтиб борганингда ёр-биродарларинг қўлингга қарайди. Уялмай икки қўлингни бурнингга тикиб кириб борасанми, болам?» деб, шу бесўнақай чамадонни мевага тўлдириб берди... Ҳикматулло Тошкентда фақат бир кун турмоқчи, шаҳарни томоша қилиб, техникумда бирга ўқиган ёр-биродарларини кўриб эртага учиб кетмоқчи эди.

Поездда кетмайдиган бўлгандан кейин чамадонни вокзалда қолдиргиси келмади, лекин аэропортга опчиқиб қўйиб, овора бўлиб юришга ҳам тоқати йўқ эди, ўйлаб туриб, Хосият аяникига боришга, — Ҳикматулло сал кам уч йил аянинг уида ижарага ўтирган эди! — чамадонини кампирникида қолдириб, кейин шаҳар айланишга қарор қилди-да, навбатга туриб таксига минди.

Хосият ая деган бу кампирнинг ҳовлиси Оқтепа даҳаси томонида бўлиб, студентларга қулай, ҳар қалай техникумга битта автобус билан борилар эди. Бу жойнинг дарагини Ҳикматиллога техникумни ундан икки йил олдин битирган Бегимқул деган ҳамқишлоқ оғайниси айтган эди. Кампир бошда Ҳикматиллога унча ёқмаган бўлса ҳам — ая унга биринчи куниёқ «сўйлоқ» деб

лақаб қўйган, бу лақаб унга деворга отилган лойдек ёпишиб қолган эди — кейинчалик иноқлашиб кетиб, икки йилдан кўпроқ турган, бултур кузда, учинчи курсдан армияга чақирилганида ҳам шу уйдан жўнаган эди. Ҳикматилло билан бирга турган студент жўраларидан биттаси у билан бирга армияга кетган, иккинчиси, жойнинг дарагини топган ўша Бегимкул эди. Бегимкул техникумни битирганидан кейин шаҳарда қолган, унинг иши беш, бултур уй-жойлик бўлиб, уйланиб ҳам олган эди. Ҳикматилло бугун шаҳарни томоша қилиб, бирга ўқиган ёр-биродарларини кўраман деганида, биринчи навбатда шу Бегимқулни-ю, айниқса унинг хотини Нилуфархонни ўйлаган эди. Ва бунинг жуда чуқур, нозик сабаблари бор эди...

Ҳикматилло такси ойнасидан эндигина уйқудан уйғонаётган ва нимаси биландир уйқутираган одамларни эслатган кимсасиз кўчалар, чироқсиз уйларга тикилиб бораркан, Хосият аяникида бўлиб ўтган ҳангомалар, айниқса Нилуфархон билан бўлган можароларни эслагиси келмай, ҳаёдан уларга қўл силтади-да, ўзини орқа ўриндикқа ташлади.

Такси Оқтепа массивидаги кўп қаватли юксак бинолар қуршовидан чиқиб, пастга, Жарарик томонга бурилди. Шаҳарни чулғаб олган бояги оқиш туман тарқаб, теварак-атроф чаракдаб кетган, бу мусавффо ҳавода олдиндаги сердарахт кўчалар, тоқлар билан тўсилган бир қаватли уйлар, ховлилар шаҳар эмас, гўё улкан боғни эслатарди.

Сув сепилган асфальт кўчаларига ҳазон тушалган бўлса ҳам, ҳали япроқлари тўкилиб битмаган олча ва гилослар, гўё қизил шойига ўралгандай туюлган қирмизи ранг ўриклар, хануз сарғайиб битмаган ним яшил, ним сарғиш тоқлар, тилла ранг тераклар эрталабки беғубор ҳавода нафис бир тиниқлик касб этган эди.

Ҳикматилло аяни муюлишда, уйга етиб қолганда кўрди. Маҳалла дўкониди қоровуллик қиладиган ая ишдан қайтаётган бўлса керак, оёғида оғир кирза этик, эғнида пахтали фуфайка, елкасида милтиқ, чоллардай вазмин, бамайлихотир одимлаб келарди. Такси таниш дарвоза олдида тўхтаб, Ҳикматилло чамадонини олгунча, ая ҳам ҳаллослаб етиб келди.

— Ҳой, бу ким десам, сенмидинг, суйлоққинам? Вой айланиб кетай дарозгинамдан? Кечаси билан кўзим учиб чикувди-я! Вой бўйгинангдан аянг ўлгирсин!

Ая пилдираб келиб Ҳикматиллонинг елкасини қокди, пешанасидан ўпди. Кечаси ухламаганданми, кампирнинг кўзлари киртайган, катта чўққи бурнининг икки четидаги, пешонасидаги ажинлари чуқурлашган, ўзиям хиёл чўккан, эски тивит рўмолидан чиқиб турган сочларининг оқи кўпайган эди. Эшикни кўк трико кийган, кўкраклари лорсиллаб, кийикдай дик-дик сакраб турган бир қиз очди, ҳовлининг этагида яна бир трико кийган ёш қиз ҳодадай узун оёқларини навбатма-навбат кўтариб, оққушнинг бўйнидай нозик, оппоқ қўлларини ўйнатиб, машқ қилмоқда эди.

— Йигитлар кетиб, куним мана шу диканг-дикангларга қолди. Кеча-ю кундуз эчкидай сакрашгани сакрашган... — Ая Ҳикматиллога ўгирилиб қаради-ю, киртайган кўзларининг атрофидаги ажинларини қат-қат қилиб, илжайди... — Умрингда қиз зотини кўрмаганмисан, нима бало? Кўзинг билан еб қўйдинг-ку, аннаайларимни!.. Сенлар ҳам ҳадеб сузилавермай китобларингга қаранглар! Бу менинг ўғлим бўлади. Сенлардан олдин шу ўйда турган. Истудент. Қани, юра қол, айнаниб кетай, суйлоғимдан!

Аянинг «суйлоқ» дегани ғашига тегса ҳам, Ҳикматилло қизларга қараб, бир илжайиб қўйди-да, кампирнинг орқасидан юрди. Улар чап томондаги олди айвон, ўртаси даҳлиз, икки хонали уйга киришди. Хоналар Ҳикматилло кетганда қандай бўлса шундай-ҳали ганч сувоқ ҳам қилинмаган, жиҳозлар ҳам ўзгармаган, фақат... батареялар ўрнатилган эди!..

— Топган-тутганимнинг ҳаммасини шунга яратдим, — деди ая, батареяларни худди неварасининг бошини силагандай меҳр билан силаб, АГВ деган печкаси бўлар экан... Вой бу ўлгурни қидириб юриб топганларимни айтиб бераверсам... мисоли бир эртақ дейсан. Бормаган жойим, кирмаган идорам қолмапти. Ахийри биттасига жиндек пул қистириб, йўқни йўндириб

олдим! Умримда шу ишни қилмаган эдим, шу сафар қилдим, сўйлоқ...

Кампир бечора юз эллик сўм сарф қилиб, бу «ўлгур» АГВ учун алоҳида бир уйча ҳам курдирибди. Энди фақат биттаю-битта иш азбест қувур ўрнатиб, пожарнийдан справка олишу, райгаздан мастер чакириб ёктириш қолибди...

Ая буни гапираркан, овозидаги бояги болаларча ҳайрат, уйқусиз кўзларида порлаган қувонч, батареяларни силагандаги бўлакча меҳр — ҳаммаси бирдан сўниб, овозида, хатти-ҳаракатларида кутилмаган бир хорғинлик пайдо бўлди.

— Газга борсам навбат кутасан дейишади. Бу навбати ўлгур киш ўтиб, ёздаям келмайдиганга ўхшайди. Қувур топиб, бозордан уста опчиқа қолай десам... ўз устаси бўлмаса пожарнийси бор бўлгур исправка бермасмиш. Исправкаси бўлмаса райгази тушмагур ёқиб бермасмиш!..

Ая, бошини сарак-сарак қилиб, яна ғалати кулимсиради.

— Емай-ичмай орттирган беш-олти сўм пулим бор, битта-яримтасининг жиғилдонга ура қолай десам, ўша биттаси ким, билмаяпман!

Ҳикматилло негадир юраги зирқираб, аянинг илтижоли кўзларидан кўзини олиб қочди.

Жуда қизиқ одам-да, бу кампир!

Унинг туппа-тузук жойларга тушган қизлари бор, лекин ая улар билан кўп борди-келди қилавермайди, «қиз бола бировнинг хасми, илойим борган жойида ўзидан тинсин», деб, ёрдам ҳам сўравермайди, бири кичикроқ, бири каттароқ икки уйдан иборат шу ота-мерос ҳовлида кенжа ўғли билан туради.

Эри фронтда ҳалок бўлиб, тул қолган ая уруш йилларидан бери маҳалла дўқонида қоровуллик қилади, қаҳратон қиш кечаларида оёғида пийма, эғнида қўй терисидан тикилган оғир пўстин, елкасида милтиқ, дўкон, дўконгина эмас, бутун маҳаллани айланиб юради... Кенжатоё эса... ўттизларни уриб қўйган жингалак соч, сохт-сумбати келишган Кенжатоё эса қайси бир экспедицияда ишлайди, умрининг ярми далада, тоғ-тошларда ўтади, шаҳарга қайтган пайтларида, ниҳоятда сипо кийиниб, пардоз-андозни ўрнига келтиради-ю, лекин кампирга бир тийин ушлатмайди, балки ундан, ҳатто ижарага ўтирган студентлардан қарз олиб юради, топган-тутганининг ҳаммасини қизларга, маишатга сарф қилади. Ая бечора бўлса қоровулликдан олган маоши ва студентлардан тегадиган пулни тишининг қавағида асрашга тиришади, бир тийин топса емай-ичмай уй-жойига сарф қилади, қишин-ёзин дам сувоқчи, дам дурадгор, дам тунукасоё ёллаб, ҳаллослаб юради, лекин участкаси курмагур сира битмайди, бир ишни тугамасдан, иккинчиси навбат кутиб туради...

Ҳикматилло газчи бўлмаса ҳам, қурилиш техникумида бу нарсаларни озми-кўпми ўрганган, кампирнинг иши қийин эмаслигини кўриб турарди. Битта уч метрлик азбест қувур билан унга кийдириладиган хомут деганлари-ю, қувурни ёғочга теккизмай ушлаб турадиган тўрттагина калта темир бўлса бас, бир-икки соатда ҳеч бир газчи нуқсон тополмайдиган қувуркон ясаб бериш мумкин. Аяга раҳми келганидан бу фикр бирров кўнглидан ҳам ўтди. Лекин... биринчидан, бор-йўғи бир кунгина вақти бўлса-ю, ёр-биродарларини кўриш, соғинган шаҳарини томоша қилиш ўрнига, куни шу бемаза иш билан ўтса... Иккинчидан, борингки, бу ишга киришсин, лекин долзарбда материални қаёқдан топади? Энг муҳими... боя қизлар олдида «сўйлоқ» дегани учунми, ё эшикдан кирмасдан турибқо участка машмашасини бошлагани учунми, ишқилиб, ая унинг ғашини келтира бошлаган эди. Ахир Ҳикматилло оз-мунча куч сарф қилдими бу участкага? Оғзидан она сути кетмасданқо ота касби усталикка меҳр қўйган Ҳикматилло бу участкага озмунча тер тўкдими? Сувоқ-пувоқ у ёқда турсин, тандир-ўчокниям ўзи қуриб берди, аяга! Ая ҳам уни шунинг учун яхши кўради, яхши кўради-ю, гулдай қизларнинг олдида сўйлоқ дейди! Сўйлоғим майлия, «сўйлоқкина»га бало борми?.. Ҳикматилло гапни чалғитиш учун:

— Кенжотойингиз қани? — деб сўради: — Ёрдам берса бўлмасмиди?

Кампир чуқур ҳурсиниб «АГВ»нинг эшигини ёпди.

— Кенжатойим бор бўлсин, ишқилиб! Кўкламда Қизилқумга кетган. Олтин қидирармиш... Омон бўлсин ишқилиб, — такрорлади ая. У ўзиям участка ғавғосини бошлаб, Ҳикматиллонинг гашига текканини сезди шекилли:

— Мўрисиам қуриб кетсин, — деб кулди. — Келмасингдан бурун миянгни қоқиб қўлингга бердим... Уйга кир, гиргиттон, ҳозир самоварга чўғ ташлайман...

Ҳикматилло соатига қаради: саккиздан чорак ўтган, ховли этагидаги қирмизи ранг олчаларга офтоб тушиб, улкан гулхандай ловиллаб ёна бошлаган эди.

— Раҳмат, ая, вақтим зикроқ, шаҳарга чиқай...

— Қачон келасан бўлмаса? Дўппидаккина ош қилиб қўяман, айланиб кетай...

— Раҳмат, овора бўлманг, — деди Ҳикматилло, лекин аянинг астойдил хафа бўлишини сезиб, барвақтроқ қайтишга ваъда берди.

Ая уни дарвозагача кузатиб чикди. Ҳикматилло яна бир бор кечикмасликка ваъда бериб, жадал юриб кетди-ю, кампирнинг: «Сўйлоқжон!» деб чақирганини эшитиб, энсаси қотиб тўхтади. Кампир унга томон пилдираб келарди.

— Қайсисидан олай, гиргиттон?

— Нима? — тушунмади Ҳикматилло.

— Оқиданми, қизилиданми, қайсисидан олай дейман, аянг ургилсин?

Ҳикматилло беихтиёр кулиб юборди.

— Кераги йўқ, ая. Биласиз-ку, ичмайман.

— Саллот бўлиб ҳам ичишни ўрганмадингми? — деди кампир. — Вой ўргилиб кетай сендан! Кошқийди менинг кенжатойим ҳам сендай бўлса...

Аянинг «сўйлоқжон»и бир бўлди-ю, бу гапи бир бўлди. Ҳикматилло ичида яна бир кулимсираб қўйди-да, енгил одимлаб кетди. Фақат бир нарса кўнглини сал хижил қилиб турар, у ҳам бўлса аянинг газ қувури эди!.. Ҳикматилло бир-икки соат вақтини аямай, кампир бечоранинг оғирини енгил қилиб дуосини ола қолса бўларди! У икки ҳафталик отпускасини ҳам қишлоқда иш билан ўтказди. Зотан, у отпускаи сўрамоқчи эмас эди, бундан йигирма кунлар муқаддам, қишлоқдан дадасининг оғир касаллиги тўғрисида телеграмма олди, тўғрироғи, телеграммани олган батальон штаби бошлиғи уни чақириб, шу хабарни айтди-ю, тайёрлаб қўйилган ҳужжатлар ва ҳатто самолёт билетини қўлига тутқазди. Ҳикматилло штаб бошлиғининг қўлидан ҳужжатларни, айниқса олдиндан тахт қилиб қўйилган самолёт билетни олаётган пайтидаёқ вужудини совуқ тер босиб, титраб кетди. Лекин то уйларига кириб боргунча, то эшиклари олдида наमत ёзилган супани — бу супани дадаси раҳматлик ўзи қурган эди! — ва супада худди катталардай белини боғлаб ўтирган ўн тўрт яшар укасини кўрмагунча, мудҳиш шубҳаларни дилидан қувиб, ўзини ҳар нарсага алаҳситиб борди... Лекин супада худди катталардай белини боғлаб, ёлғиз мунғайиб ўтирган укасини кўриб юрагидаги бир мурвати чўрт сингандай бўлди-да, овозини борича ўкириб юборди...

Дадаси қишлоқда машҳур уста эди. У ҳали олтмишга ҳам бормаган, қотмадан келган, миқти одам эди. Ҳикматилло сўнгги йилларда дадасининг қон босими ошиб, тез-тез хасталаниб юрганини билар, лекин бу касал бундай оғир фожиага олиб келади деган ўй етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди!

Дадаси ишлаб турган жойида, янги идора биносига сарров солаётган пайтида нимадир бўлиб томдан йиқилиб тушибди...

Ҳикматилло укасини мактабга жўнатиб, бир-икки кун белини боғлаб эшикда, наमत ёзилган супада ўзи ўтирди. Сўнг, енг шимариб ишга киришди. Бўзчи белбоққа, темирчи тақага ёлчимас, деганларидек, марҳум дадаси ҳам, бор кучини колхоздаги қурилишларга сарфлаб, ўз рўзғорига деярли қарамас эди. Ҳикматилло эшик-ромларни тузатди, синган шиферларни алмаштирди, янги ошхона қуриб берди.

Ҳикматилло қурилиш техникумида ўқиб юрган чоғларида ҳам қора ишдан сира қочмас, ёзги таътил пайтларида тўғри келган ишни қилиб кетаверар, ғишт деса, ғишт терар, ганч сувоқ деса, ганч сувоқ қилар, эшик-деразаларни мойлаш керак бўлса, мойлаб, пол қоқиш бўлса, пол қоқиб кетаверар эди. Ҳунар, хунардан унар, деганларидек, хунари армияда ҳам қўл келди. Уни даб-дурустданоқ қурилиш батальонига олишди, беш-олти ой ўтмасданоқ прораб бўлди, «сержант» деган унвон олди, бир-икки ой бўлди, ойига юз сўмдан ошириб пул ишлайди. Мана энди, дадасининг вафотидан кейин, ойиси тўртта укаси билан ёлғиз қолганини ҳисобга олиб, уни хизматдан озод қилишлари ҳам мумкин. Ҳар қалай, колхоз раҳбарлари военком орқали унинг қисмига мурожаат қилишадиган бўлишди. Борди-ю, хизматдан бўшатишмаган тақдирда ҳам, Ҳикматилло ойисига ойида эллик-олтмиш сўм юбориб туришига қурби етади. Илгари бу пулни унинг қўлига беришмас, тегадиган маошидан овқати билан кийим-кечагига босиб қолишарди-ю, қолган эллик-олтмиш сўмини унинг омонат дафтарчасига ўтказиб қўйишарди. Ҳозирнинг ўзида Ҳикматиллонинг омонат дафтарчасида тўрт-беш юз сўм пули бор. Хизмат жойига қайтиб бориши билан у дадасининг вафоти туғрисидаги хатни кўрсатиб, бу пулларни ойисига жўнатмоқчи... Ҳа, ишлаган ўзар, ишламаган тўзар, деганларидек, меҳнат қилган одам хор бўлмас экан... Аянинг қувурини ўрнатиб бера қолса ҳам бир жойи кам бўлиб қолмас эди! Ая ҳам унинг ўз онасидай бева. Эри урушда ҳалок бўлган муштипар аёл.

Ая биринчи қарашда жуда кўрс, гап-сўзлари дағал туюлса ҳам, аслида кўнгли бўш, бебаҳо аёл. Бир томондан, аянинг ўрнида... кўрс бўлмаям кўрсин-чи, одам?

Ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган пайтида умид билан бир ёстикка бош қўйган жуфти ҳалолдан айрилиб тул қолиш, бошқа эр қилмай, хотин бошига қоровуллик қилиб, тиришиб-тирмашиб юриб, уч фарзандини оёққа қўйиш осонми?..

Ҳа, Ҳикматилло ая бечоранинг мушқулини енгил қилиб, дуосини ола қолса бўларди. Лекин... биринчидан, кампир бечоранинг азбест қувури-ю, бошқа ашқол-дашқоллари йўқ, иккинчидан... бир кун, ҳаммаси бўлиб бир кунгина муҳлати бор! Ахир у Тошкентни, салкам уч йил яшаган, энг ширин, энг масъул студентлик йиллари ўтган бу бағри кенг, тукқан онадай меҳрибон, саҳий шаҳарни шундай соғинган, шундай соғинган!..

Ҳикматилло «Бўзсув» кўпригига чиқиб, темир панжарага суянди. Сув, худди кўкламидагидек лиммо-лим тўлиб, ариқ бўйларидаги мажнунтол шохларини силаб-сийпаб, сокин оқар, унинг осмондай тиниқ сатҳидан юз хил — тилла ранг, тўқ қизил, ггушти ранг, ним яшил, ним сариқ япроқдар қалқиб оқарди...

Ажабо, бундан икки ярим-уч йил муқаддам, Ҳикматилло техникумга кириш ниятида имтиҳон топшириб юрган пайтларида бу атроф бунчалик сербино, сершовкин эмас, ҳар ҳолда сал нарироқларда, «Бўзсув» бўйларида, кишининг баҳри дилини очувчи ялангликлар, шохлари деҳқонларнинг қорамтир қўлларини эслатувчи ўрик ва ўрикзорлар, серсоя ёнғоқзорлар, сўлим жийдазорлар бўлар, болалиги кенгликларда ўтган Ҳикматиллога ўхшаган ёш-яланглар кириш имтиҳонлари даврида ўша ялангликларга, ўрикзорларга чиқиб дарс тайёрлашар эди... Қаранг, атиги уч-тўрт йил ичида ҳамма ёқ бино, ҳамма ёқ қурилиш бўлиб кетибди!..

Ҳозир, худди баҳордагидай илиқ офтобнинг аллақандай хушчакчак ёғдусида кўп қаватли бинолар, кўчалар, «Бўзсув»нинг чап соҳилидаги дўнгалак майдон— ҳаммаси яшнаб кетган, биноларда ранг-баранг байроқлар, ҳали ёзувларининг бўёғи ўчмаган тиниқ матолар хилпираб турарди. Нега ҳамма ёқ алвонга тўлиб кетган? Ҳа, айтмоқчи, яқиндагина бирваракайига икки катта байрам ўтди-ку!

Эллик йиллик тўй-тантаналарини Ҳикматилло ўз қисмида, телевизорда томоша қилган эди. Ўшанда, кечаси батальон клубида ўтириб, солдатлар даврасида Тошкент кўчаларини, гул-гул яшнаган Қизил майдони ва майдонни тўлдирган қандайдир жуда таниш, жуда яқин одамлар оқимини, айниқса карнай садолари остида ўйнаб бораётган атлас қўйлакли қизларни кўрганида ва ниҳоят дўстларининг: «О-о, ўзбечкалар жа бошқача бўлар экан-ку! деган хитобларини

эшитганида, Ҳикматиллонинг қалби тошқиндай жиловсиз бир қувончга тўлиб, кўзларидан ёш чиқиб кетган эди! Ўшанда Ҳикматилло бу кўрсатув тонг отгунча давом этишини истаган эди. Лекин кўрсатув тезда тугаб қолган ва бундан ранжиган Ҳикматилло бошқа кўрсатувларни томоша қилгиси келмай, хонадан чиқиб кетган, соғинч туйғусидан юраги орзиқиб ташқарида алламаҳалгача танҳо айланиб юрган эди...

Киши киндик қони тўкилган, болалиги ва ёшлиги ўтган жойларнинг қадрини олисларда, жудаликда биларкан. Мана ўша, Ҳикматилло кечалари тушларида кўрган, ҳар эслаганда юраги бир ҳаприккан таниш кўчалар, соҳиллар, майдонлар!.. Бугун у ҳаммасини кўради. Биринчи навбатда ўша телевизорда кўрсатилган ва айтишларича жуда ўзгариб кетган Қизил майдонга боради. Анҳор соҳилини, ўтган йили шу маҳалда, йўк, бундан сал олдинроқ Нилуфар билан етаклашиб юрган анҳор бўйларини айланади...

Нилуфарни эслаганда юраги бир ўйнаб кетди, — яна ўзидан кулиб кўйди. Энди унга барибир эмасми? Гўё ўз полизидан ёввойи ўтларни юлиб ташлаган деҳқондай, у ҳам Нилуфарни ўз кўнглидан аллақачон узиб ташлаган эмасми? Узиб ташлаган! Гарчи юраги қон қақшаган бўлса ҳам, узиб ташлаган! Нега бўлмаса уни эслаши билан, ўз ихтиёрига қарши яна кўнгли бир хил бўлиб кетди, Нега Бегимкулни йўқлаб бораман деб ўзини алдайди? Аслида Бегимкулни эмас, бу бирда самимий, бирда носамимий, бирда мард, бирда номард ҳамқишлоғини эмас, Нилуфарни кўришга шошаётгани йўкми? Ҳа, шунга шошяпти! Лекин... худо урсин агар... уни соғингани учун, юраги унга қараб талпинаётгани учун эмас, кизикқани учун кўргиси келяпти...

2

Нилуфар билан у бултур кузда, армияга кетишидан бир-бир ярим ой муқаддам, пахтада танишган эди. Нилуфар медицина техникумида ўқир эди. Қурилиш техникуми билан бу техникум «Ўзбекистон» совхозига тушган, бир ой бирга бўлган эди. Кимдир бу ишни худди билиб, худди атайлаб қилгандай бўлди, чунки қурилиш техникумида қизлар жуда кам, медтехникумда эса, аксинча, йигит зоти анқонинг тухуми эди. Ҳар иккала томон домлаларининг, аниқса медтехникум домлаларининг ўз талабларини эҳтиётлашга, «ёмон кўзлардан асрашга» уринишлари зое кетди, уларнинг иродасидан зўрроқ пинҳоний бир куч иккала томонни бир-бирига тортар, кечалари қизлар ётоғи қамалга олинар, ён-веридаги боғлар, дарахтзорлар, пахтазорлар яширин учрашув, бўғиқ кулги, соғинган қалбларнинг висол маконига айланарди...

Қурилиш техникуми йигитларига худо ўзи инъом этган бу кутилмаган бахтдан Ҳикматилло бебаҳра эди. У ўз бригадасида ошпазлик қиларди. Совхоз маркази олисроқ бўлгани учун унга битта от-арава ажратилган, у шу аравада ҳам озиқ-овқат, ҳам сув ташир, ҳам овқат пиширарди. Кечкурунга бориб, даладаги теримчилардан бешбаттар чарчаб, сулайиб қоларди-ю, ётоққа қайтгач, бош қашишга холи йўк, тўшакка таппа ташларди.

Сувни у одатда тушдан кейин ташир, бочкани аравага ортиб, тўғри пайкалга олиб борар, ариқ ёкалаб юриб, теримчиларга бир бордоқдан сув улашиб чиқарди.

Бир сафар Ҳикматилло медтехникум қизлари қуршовига тушиб қолди-ю, ҳаш-паш дегунча бир бочка сувидан айрилди-қолди. Биринчи бўлиб, сув сўраб унинг йўлини тўсган қиз шу Нилуфар эди!

Ўшанда, нозик бўй-бастига жуда ярашган кўк трико ва енгсиз гулдор кофта кийиб, бошини новвот ранг дурра билан танғиб олган, кўзлари аллақандай чакнаб турган бу шўх, юлдуз иссиқ қиз пайкалдан чопқиллаб чиқиб:

— Акажон, бир кружка сув беринг, — деб йўлини тўсганда, Ҳикматилло аравадан қандай сакраб тушганини билмай қолди.

Лекин қизи тушмагур бир бордоқ сувни ичиб бўгунча, пайкалдаги бошқа қизлар ҳам, худди

ўриikka ёпирилган бир гала чуғурчикдай чуғурлашиб келиб, аравани куршаб олишди-ю, юз эллик литрлик чоғроқ бочкани бир томчи қолдирмай курғатиб беришди!..

Шу-шу Ҳикматилло, гарчи қорача юзида доим кулгичлари ўйнаб турадиган бу лобар қизни кўргиси келса ҳам, ҳамшира қизлар пайкалини имкон борица четлаб ўтадиган, йўлини тўсмоқчи бўлган қизлар пахтазордан югуришиб чиқаётганини кўргудек бўлса, отини қамчилаб, чоптириб ўтиб кетадиган бўлди. Бундай қилмасдан чораси ҳам йўқ, сув анча олисда эди!..

Бир куни қизиқ бўлди: одатдагидай тушдан кейин аравада сув олиб келаётган Ҳикматилло йўл бўйида бир тўп қизларни кўриб қолди. Уларни четлаб ўтиш қийин эди. Ҳикматилло, гарчи, бочкадаги сув сачраса ҳам, ҳар сафаргидек отини қамчилаб чоптириб ўта бошлади-ю, ариқ ёқасидаги қизларнинг:

— Акажон! Ёрдам беринг, акажон! — деган хитобларини эшитиб беихтиёр отининг жиловини тортди.

Ҳақиқатан, йўл бўйида, тўғрироғи, катта ўқариқнинг нариги томонида, юзи дока рўмол билан ёпилган бир қиз ерда чалқанча чўзилиб ётар, бир нечта қизлар атрофида парвона эди.

— Акажон, ёрдам беринг! Ўртоғимизни офтоб уриб, йиқилиб қолди. Ёрдам беринг, акажон!

Аравадан сакраб тушган Ҳикматилло бир хатлаб ариқдан ўтди.

— Нима қилиш керак?

— Сув беринг! Юзига сув сепамиз! — деди қизлардан бири.

— Йўқ, йўқ, кўтаринг! Тез касалхонага обориш керак буни! — деди иккинчиси. — Кўтариб аравангизга солинг. Офтоб урган бу бечорани!

Ҳикматилло ерга тиз чўкиб, бир кўлини қизнинг белидан, бир кўлини тиззаларининг остидан ўтказиб, уни даст кўтарди, кўтарди-ю, орқада арава томонда янграган зўр қаҳқаҳани эшитди: бир гала қизлар, одатдагидай чуғурчукдай чуғурлашиб, аравани куршаб олишган, бири бордоқдан сув ичар, бири кранни очиб, юзини ювар, бир-бирларини қувлашиб сув сепишишар эди!

Ҳикматилло нима қилишини билмай, ариқ томон юрди. Шу пайт кўлидаги қиз ҳам хандон отиб кулди-да, юзидаги дока рўмолни юлиб олиб, дик этиб ерга тушди. Бу ўша, доим ноз билан кулиб турадиган, ўиноқли, лобар қиз эди! У офтобда қорайган юзида яна ҳам окроқ туюлган садаф тишларини ярқиратиб, битта-битта терилган қошларини чимириб, шўх тикилиб турарди!

— Шу ҳам иш бўлди-ю, — деди Ҳикматилло, кўшилиб кулишини ҳам, аччиқланишини ҳам билмай.

Қиз порлаб турган кўзларини сал сузиб:

— Наҳот биздан бир кружка сувингизни қизғансангиз? — деди ярим араз, ярим ноз билан. У Ҳикматиллога шундай яқин турардики, енгсиз кофтасини туртиб чиққан бўлиқ кўкраклари йигитнинг кўксини тобора ёндириб борар, умрида биринчи марта қиз кучган содда кишлоқ йигити бутун вужуди билан ҳозиргина оғушида бўлган қизнинг аллақандай силлиқ, дуркун гавдасини ҳис этиб, титроққа тушган эди!..

— Йўқ, нега қизғанар эканман? — деди у энтикиб. — Бу бир бочка экан-ку, юз бочка сув садақа сизга!

— Ростданми, ёқиб қолдимми сизга? — Нилуфар шундай деб, арава атрофида чуғурлашаётган дугоналарига юзланди:

— Қизлар! Қурилиш техникумининг нозанинлари дод десин! Бугундан бошлаб бу йигит бочкаси-ю, от-араваси билан бизники!

— Асир туширдингми, Нилу! Молодец! Ура!

Қизлар югуришиб келиб, олдин Нилуфар, кейин Ҳикматиллонинг юзига сув сепишди, ишдан безган такасалтангларга баҳона топилди, иккаласини ўртага олишди.

Ўша оқшом Ҳикматилло, биринчи марта, гарчи ишдан чарчаб қайтса ҳам — у яна бир марта сувга боришга мажбур бўлганди ўшанда — одатдагидай таппа ташламади, сокол-мўйловини

қиртишлаб, сочини тараб, битта-ю, битта тузукроқ костюмини кийиб, қизлар ётоқхонаси томон равона бўлди...

Одатда, йигитлар икки тоифага бўлинади. Биринчи тоифа йигитлар учун севги муаммоси, яъни қизлар билан танишиш, уларга муҳаббат изҳор қилиш муаммоси умуман йўқ, улар қизлар билан осон танишиб, осонгина, изтиробсизгина ажрашиб ҳам кетаверишади. Иккинчи тоифа йигитлар учун бир нарса ниҳоятда қийин муаммо бўлиб туюлади, болаликда қизлар даврасида кам бўлган, табиатан тортинчоқ, ҳатто қизларга яқинлашишини «уят» деб тушунадиган бу тоифа йигитлар, эр етганда ҳам қиз зотидан ийманиб, уларга яқинлашишдан чўчиб, довдираб, қисиниб юришади. Лекин бу тоифа йигитлар бир танишган қизга қаттиқ кўнгил қўйиб, қаттиқ севиб қолишади. Шу сабаб, улар учун жудалик ҳам катта изтиробга айланади. Ҳикматилло шу иккинчи тоифа йигитлардан эди.

Нилуфар билан танишгандан кейин далада ўтган бир ой унинг ҳаётидаги энг масъуд, меҳрга ташна калбини нурга тўлдирган энг ёруғ онлар бўлди. Кечалари улар учрашган пахтазорлар Ҳикматиллонинг тасавурида оддий пахтазор эмас, гўё чаман очилган нафис гулзор, қуриб-қовжираб қолган ғўзалар ғўза эмас, энг хушбўй, энг тароватли гуллар, совуқ, зимистон кечалар энг илиқ, энг нурафшон оқшомларга айланган эди... Нилуфарнинг ёқимтой қилиқлари, жозибали кулгиси, оппоқ кўлларининг қонни кўпиртирувчи майинлиги, дам суйканиб, дам кийикдай хуркиб қочишлари бир умр эсида қолди унинг... Шунинг учун ҳам бошқаларга бир олам қувонч келтирган пахтадан қайтиш хабари унга мотам қуйидай совуқ эшитилди...

Улар Тошкентга қайтганларидан кейин ҳам тез-тез учрашиб турадиган, бирга киноларга тушадиган бўлишди. Уларнинг муносабатида бир қарашда ҳеч нарса ўзгармаган, айти замонда нимадир ўзгарган, бошқача, Ҳикматиллони изтиробга солувчи янги томонлар пайдо бўлган эди.

Ҳикматилло нима бўлаётганини ўзиям тушунмас эди.

Нилуфар унга ҳам ёқар, ҳам аллақандай чўчитар эди. Дам қизнинг ҳамиша кулиб, ҳамиша аллақандай сузилиб турадиган кўзларидай жон олгувчи кўз, унинг қилиқларидай ёқимтой қилиқ, шўхлигидай шўхлик, кишининг жон-дилини яйратиб, ўзига ром қилиб қуядиган ўхшовсиз нозидай ноз оламда йўқдай, танҳодай туюлар, дам шу шўхликларининг ўзи, ғалати қилиқлари, кўчаларда, ҳатто одам гавжум жойларда ҳам бировдан тап тортмай унинг кўлидан судраб эркаланишлари уни иймантирар, хуркитар, кўзларини лўқ қилиб бошқа йигитларга тикилишлари эса рашкини кўзғар, ғашини келтирар, изтиробга соларди.

Нилуфар техникумнинг учинчи курсида, фармацевтика бўлимида ўқир, Ҳикматиллонинг кайфи бузуқ бўлса доим: «Дорим бор. Тонусингизни кўтариб қўяйми?» деб куларди. У ҳамиша дид билан кийинар, умуман нимаики киймасин, ҳаммаси унга ярашар, ҳаммаси ҳуснини очиб, гул-гул яшнатиб юборарди. Бу ҳам Ҳикматиллога бир ёқар, бир ёқмас, дилида пинҳоний шубҳа ва рашк уйғотарди. Ҳикматилло, хиёл соддароқ тортинчоқроқ бўлса ҳам, қадди-қоматда бир йигитдан кам эмас, Нилуфар билан танишганидан кейин эса кийим-кечак, соч, соқол-мўйловга ҳам эътибор бера бошлаган, фақат тарки одат-амри маҳол, тортинчоқ ва журъатсизликдан, қонига сут билан кирган бу нуқсонлардан сира қутула олмас эди. Шунгами, бошқагами, ишқилиб, Нилуфар билан шаҳар кезган пайтларда ўзини бир оз ғариб сезар, назарида ўтган-кетганларнинг ҳаммаси уларни бир-бирига солиштириб кўраётгандай, гўё «шундай кетворган қиз шу лапашангни топибди-да!» деяётгандай туюларди.

Энг ёмони — улар учрашганларида, кўчалар, хиёбонлар, паркларда... бирга юрганларида гаплари унча қовушавермас, аксарият бири боғдан келса, бири тоғдан келарди. Ҳикматилло ораларидаги бу «бўшлиқни» кино билан тўлдирмоқчи бўлар, лекин бу масалада ҳам айтганлари бир жойдан чиқавермасди.

Ҳикматилло серқўшиқ, серкуй Шарқ фильмларини ёқтирар, Нилуфар эса, аксинча, бу киноларни кўп хушлайвермас, Ҳикматиллодай «кап-катта одам шундай чучмал, бачкана, сентиментал нарсаларни» ёқтиришидан кулар, баъзан ҳатто жаҳли чиқарди. Гоҳида у

Ҳикматилло ҳеч қачон ўқимаган, ҳатто эшитмаган китоблар ҳақида сўз очиб қолар, Ҳикматилло қизариб-қимтиниб, ўқимаганига иқрор бўлса бирдан маъюс кулиб қўя қолар, бирда юзига қандайдир совуқ, кибор бир ниқоб кийиб оларди. Шундай пайтларда Ҳикматилло унинг олдида ўзини ёш боладай сезиб, эсанкираб қоларди.

Бир кун қизиқ бўлди.

Улар кўлда учрашишлари керак эди. Ҳикматилло борганда Нилуфар, кўлида оқ жилдли кўримсизгина китоб, кўлнинг энг хилват жойида, мажнунтол тагида... йиғлаб ўтирарди. Шунчаки кўзига ёш олиб эмас, юзини кафтлари орасига яшириб, елкалари титраб, ростакам йиғлаб ўтирарди!

Ҳикматилло кўрқиб кетди, ёнига чўккалаб кўлидан ушлади.

— Сизга нима бўлди, Нилу?

Нилуфар индамай тиззасида ётган китобни унга узатди. Бу — Хемингуэйнинг «Алвидо, курол!» деган романи эди.

Ҳикматилло шундагина гапга тушуниб:

— Қизиқсиз-а, китобгайм йиғлайдими, Нилу? — деб кулган эди, Нилуфар ўрнидан ирғиб турди, унинг кўлидан китобни юлиб олди-да, ўзини мажнунтоллар орасига уриб, югуриб кетди. Ҳикматилло уни катта йўлга чиққанида кувиб етди, кўлидан ушлаб тўхтатмоқчи бўлди, лекин Нилуфар кўз ёши аралаш:

— Тинч қўйинг мени! — деб кўлини тортиб олди-да, дарвозага қараб жадаллаб кетди.

Бу воқеадан кейин Нилуфар ўзини Ҳикматиллодан опқочадиган, учрашувларга келмайдиган, келса ҳам ёзилиб гаплашмайдиган бўлди. Аини замонда, Нилуфар ундан ниманидир кутаётгандай, кутган нарсаси рўёбга чиқмагани учун ҳам кўрслик қилаётгандай туюларди Ҳикматиллога.

Бир куни у Нилуфарни турадиган уйига, аяникига чақирди. Ая бир ёққа кетган, бирга яшайдиган дўстлари эса техникумда навбатчилик қиладиган кун эди. Ҳикматилло Нилуфарнинг келишига ишонмас, шунчаки уни синаб кўриш учунгина таклиф қилган эди. Лекин Нилуфар келди. Уйга ҳам кирди. Чақиришга чақириб қўйиб, нима қилишини билмай қолган Ҳикматилло шундай довдирадики, на тузукроқ бир гап топа олди ва на тузукроқ муомала қила олди.

Нилуфар эшикдан кирган жойдаги каравотга омонатгина ўтирди, тиззасига етмаган кўйлагининг этагига чарм сумкасини қўйиб, жиҳозсиз, торгина хонани кўздан кечирди. У дўрдоқ лабларини сал химариб, кулимсираганича Ҳикматиллонинг хатти-ҳаракатларини кузатиб ўтирар, гўё ундан ғайри табиий бир нарсани кутар эди. Унинг кутгани бўлмадими, бошқами, кўп ўтмай, ўрнидан турди. Ҳикматилло ҳам ўрнидан турди, юрагига бирдан куйилган қайноқ туйғудан ҳансираб, қизнинг кўлини, эркаларникидай катта олтин соат тақилган оппоқ кўлини ушлади.

Нилуфар кўлини тортиб олмади, теграсига кўкиш буёқ суртилган чарос кўзларини унинг кўзларидан узмай, индамай тикилиб турар, унинг нигоҳида на бир ҳадик, на бир хаяжон сезилар, аксинча, «қани, яна нимага кодирсиз», деган бир савол бор эди. Ҳар қалай, Ҳикматиллога шундай туюлди-ю, уни ўзига тортиб ўпди. Лаблари қизнинг лабларига эмас, кулгичларига тўғри келиб, яна ўпмоқчи бўлди, лекин Нилуфар ўзини орқага тортиб:

— Қўйинг, ўпишниям билмас экансиз! — деб кулди-да, гўё эркалагандай сочларини тузғитиб юборди.

Йигит кишининг ҳамиятига тегувчи бу кесатиғи бир бўлди-ю, тирноқлари бўялган узун бармоқларнинг эркаловчи майин ҳаракати бир бўлди. Гўё бирининг захрини бири олди.

Бу воқеанинг эртасигами, индинигами, Ҳикматилло техникумда навбатчи эди, навбатчиликдан бўшагач, ётоқда тунаб қолди. Эрталаб барвақт қайтиб келса... ўрнида ҳамқишлоғи Бегимкул ётибди.

Умри бино бўлиб тароқ тегмаган патак сочларини тузғитиб, хуррак отиб ётибди...

Бегимкул техникумни битириб кетганига бир йилдан ошса ҳам, аяникига, бирга яшаган эски ҳамтовоқларини кўргани тез-тез келиб турар, айтишича, қурилишда эмас, қурилишдан ҳам ёғлироқ қайси бир газмонтаж идорасида ишлар, ҳар келганида бир тўрва майда-чуйда кўтариб келиб, «стипендия кутиб ётган мулла мирқуруқ дўстларини меҳмон қилиб» кетарди.

Бу сафар ҳам қуруқ келмаган бўлса керак, столда консерва кутилари, бир-икки бўлак шоколад, бўшаган шампан билан ярмидан кўпроғи ичилган шиша коньяк турарди.

Ҳикматилло оёқ учида юриб, дарсга кетган шеригининг каравотига ўтди, меҳмонни уйғотиб юбормай деб эҳтиёт ҳаракат қилса ҳам, Бегимкул каравот ғичирлаганини эшитиб қолди чамаси, қовоқлари шишган кўзларини очиб ишшайди-да, қаддини ростлади. У Ҳикматиллодан ҳам бўйдор, лекин елкалари кенг бўлгани учун миқтироқ кўринар, ўзиям курашчи, самбо бўйича шаҳар ёшлари ўртасида чемпионликни олган, агар шу қадди-қоматига яраша уст-бошига ҳам эътибор берса йигитмисан-йигит бўларди!

Бегимкул кўрпани очиб ташлаб, ёстикдай кўпчиб турган кенг кўкракларини ишқади.

— Қаёқларда юрибсан, оғайни? Йигитмисан ўзи?

— Нима кипти?

— Нима кипти дейди-я! Қизинг келди...

— Қизим? — деди Ҳикматилло тушунмай. Бегимкул патак сочларига беш панжасини тикиб, хахолаб кулди.

— Сендақа ошики-бекарордан ўргилиб кетдим. Нилуфархонни айтаман. Кеча кечқурун излаб келди...

Ҳикматилло бирдан ёпирилиб келган мудҳиш шубҳадан нафаси сиқилиб:

— Хўш? — деб сўради.

Бегимкул нимаси биландир Нилуфарнинг кўзларига ўхшаб кетадиган ҳаёсиз кўзларини бақрайитириб, яна уйни бошига кўтариб кулди.

— Йўклигингни билдирмадик, оғайни. Шампан қуйиб бердим. Кинога оптушдим. Уйларига кузатиб қўйдим. Яхши қиппанми?

Унинг кўзларида, зотан, кўзларини лўқ қилиб сурбетларча гапиришида, гўё моҳир уста терган ғиштдай бир-бирига зич терилган оппоқ йирик тишларининг чакнашида аллақандай шафқатсиз бир нарсa бор эди. Шу топда Ҳикматилло уни бурдалаб ташлашга тайёр, лекин унга кучи етмаслигини билар, сурбетларча ишшайиб турган бу йигит уни қиличдай ярқираган шу тишлари билан кулиб туриб, чайнаб ташлашига ақли етар эди.

— Нима бўпти шунга? — деди Ҳикматилло бўшашиб.

— Ҳа балли, мана бу бошқа гап! — Бегимкул рангини билиб бўлмайдиган, кир-чир, лекин ёшлар орасида яқиндагина расмга кирган жинси шимини киярган, тўсатдан кўзини қисиб:

— Менга қара, оғайни, — деди. — Бир гап айтсам хафа бўлмайсанми?

Ҳикматилло индамай кравотга ўтиб ўтирди. У титрар, бутун вужуди олов бўлиб ёнар эди.

— Шу қизингни менга ошира қолсанг-чи! Барибир, сен уни... эвлай олмайсан...

Ҳикматилло ўрнидан қандай сапчиб турганини, шампан шишасини қандай олиб, қандай отганини билмай қолди. Шиша чап бериб қолган Бегимкулнинг қулоқлари тагидан ўтиб, деворга тегиб чил-чил синди. Яхшиям ая уйда йўқ эди!

Бегимкул қаддини ростлаб, худди ҳеч нарсa бўлмагандай яна хандон отиб кулди.

— Ана унисиниям от! Зора тегизсанг! Ҳикматилло бошини буқадай эгиб, ўзини унга отди.

Ҳикматиллоям бўш келадиганлардан эмас, қишлоқда ўз тенгқурлари билан куч синашиб даврага тушиб юрган йигитлардан эди, лекин Бегимкул бошидан ошириб каравотга босди-да, худди ҳазиллашаётгандай кулиб туриб, ўйнаб туриб пийпалай кетди... У кулган сайин ғазоби ортган Ҳикматилло пойлаб туриб унинг япалоғроқ катта бурнига бир муш туширди. Бегимкул «хап сеними», деб бурнини босганича қолди. Ҳикматилло эшикни бир тепиб, ташқарига чиқиб кетди...

Техникумда танаффус пайти эди. Ҳикматилло шитоб билан кириб борганида Нилуфар одам аъзоларининг сурати осилган доска олдида бир гуруҳ дугоналари билан гаплашиб турарди. Дугоналари Ҳикматиллони таниб, Нилуфарни туртишди, «аравакаш-аравакаш», деган шивир-шивир ва пик-пик кулги эшитилди. Ҳикматиллонинг важоҳатидан одам кўркулик эдими, ё бошқа нарсдан ҳадиксирадими, ишқилиб, Нилуфар уни кўриб оқариб кетди, лекин дарров ўзини босиб олди, шекилли, ҳовлига чиққанларида чехрасида, кўзларида совуқ бир ғурур пайдо бўлган эди.

— Бу... бу нима қилганингиз? — деди Ҳикматилло ҳансираб.

— Нима кипман?..

— Нима кипман дейсиз? — Ҳалиги у нокас билан шампан ичибсиз, кинога тушибсиз...

Нилуфарнинг теграси нафис бўялган кўзларида тўсатдан шўх учкунлар ўйнаб, оқарган юзига анор суви югурди.

— Вой, ману одамни — деб хитоб қилди у. — Кинога тушсам... нима бўпти? Нима, мен сизнинг хотинингизманми ?

«Хотин» сўзининг Нилуфардай ёш, нозиккина бир қизнинг оғзидан чиқиши Ҳикматиллога шундай эриш туюлдики, у довдираб:

— Ахир, — деди. — Ахир биз... ўпишган эдик-ку! Нилуфарнинг кўзларидаги шўх учкунлар ҳайратга, ҳайрат зўр қаҳқаҳага айланди.

— Мен... лабларимни артиб ташладим! Нилуфар хандон отиб кулганича, шартта бурилиб кетаркан:

— Хайр, Ҳикмат ака! — деб қўл силтади. — Биз энди кўришмаймиз!

Ҳикматилло кейинчалик бу учрашувни, ўзининг «ахир бир ўпишган эдик-ку!» деган сўзларини ҳар эслаганида уят ва изтиробдан инграб юборай дерди, мана, ҳозир ҳам олдин юзлари тиришиб, кейин хахолаб юборишига оз қолди, лекин ўшанда... ўша куни у умрида биринчи марта ичди, шундай ичдики, эртасига бўлган воқеаларнинг биттасини ҳам эслай олмади. Бу воқеаларни унга кула-кула дўстлари гапириб беришди. Гўё у ғирт маст бўлиб ётоққа (хайрият аяникига эмас!), техникумнинг ётоғига борган эмиш, «севгилимдан айрилдим! Қиз зотида вафо йўк! Ўзимни ўлдираман!» деб, бошини деворга уриб йиғлаган, очик деразаларга интилиб, иккинчи қаватдан ўзини отмоқчи бўлган, охири курсдош дўстлари уни каравотга боғлаб зўрға ухлатган эмиш!..

Ҳикматилло ўшанда икки кун бошини ёстикдан кўтаролмай ётди, учинчи куни эса... военкоматдан повестка келди...

Бу повестка ўшанда унга кўк юборган бир нажот, ҳамма мусибатлардан қутқарувчи бахт куши бўлиб кўринди. Чунки ўшанда у бу шаҳарда туришга ҳам, ўқишга ҳам, Нилуфарни кўришга ҳам тоқати қолмаган эди! Лекин ҳаёт уларни яна бир марта дуч келтирди. Чақириқ қоғози келган куннинг эртасигаёқ учраштирди.

Бўлган воқеалардан ҳамон дили сиёҳ, ҳамон изтиробда юрган Ҳикматилло повестка теккан куни кечқурун Ўрдага келиб, троллейбусдан тушди-да, анҳор бўйлаб секин юриб кетди.

У анҳор бўйига жиндай ёзилиш, юрагини қоплаб олган қора дудни жиндай тарқатиш умидида келган эди, лекин ўрнига акси бўлди: атиги уч-тўрт кун муқаддам Нилуфар билан қўл ушлашиб борган соҳилларни, унинг ҳамиша порлаб тургувчи кўзларига тикилиб, дам кулиб, дам нозланиб гапирган гапларини эшитиб, ёнма-ён юрган хиёбонларини, ўтирган скамейкаларини кўрганида, олам кўзига қоронғи кўриниб кетди. У орқасига қайтмоқчи бўлди, лекин худди шу пайт, энди қайтмоқчи бўлиб турганида... уларни кўриб қолди.

Бегимкул билан Нилуфар, «Пахтакор» стадиони дарвозасининг рўпарасидаги қўш тол тагида, бир маҳаллар чойхона бўлган жойнинг скамейкасида қўл ушлашиб ўтиришар, Бегимкул йўловчиларга зиғирча эътибор бермай, қизни бағрига босиб ўпмоқчи бўлар, Нилуфар эса, бошини ҳар томонга олиб қочар, тўғрироғи, шунга ўхшаш ҳаракатлар қилар, лекин Бегимкул

уни қўйиб юбормас эди!

Ҳикматилло бунинг ҳаммасини шундай яқин бориб қолганда кўрди, кўрди-ю, орқасига чекинишни ҳам, ўтиб кетишни ҳам билмай, тўхтаб қолди. Чунки Нилуфар уни кўриб, Бегимкулни силтаб ташлади-да, ўрнидан турди. Оппоқ, мулойим юзи гулхан таптида қизаргандай лов-лов ёниб, чарос кўзлари аллақандай порлаб:

— Ҳикматилло ака! — деди. — Оғайнингизни тартибга чақириб қўйинг, ҳеч уялмайди-я!

Бегимкул ҳам ишшайиб ўрнидан турди, гўё хижолат чеккандай томоқ кирди. Лекин Ҳикматилло унга эътибор ҳам бермади, ранги ўчиб, Нилуфарга юзланди.

— Менга қаранг Нилуфархон! — деди, кейинчалик ўзиниям хайратга солган бир совуққонлик билан. — Эркаликни Бегимкулга қилинг. Бу кишига ўпич бериб... менга эрқаланиш... кўчада қолган саёқ қизларга ҳам ярашмайди!

Ҳикматилло шундай деди-да, шартта орқасига бурилди, буриларкан, Нилуфар юзини қўллари орасига яшириб олганини, Бегимкул эса ҳамон хахолаб кулиб, унинг қўлларини тортқилаётганини кўриб қолди.

Эртасига, елкасида буюм тўрва, қўлида алмисокдан қолган катта чамадон, офицерлар бошчилигида вагонга чиқаётган эди, кимдир елкасидан туртди. Ўгирилиб қараса... Бегимкул! Қўлида сеткага солинган иккита қовун, ҳаммомдан чиққандай кип-қизариб ишшайиб турибди!

— Кечирасан, ҳамшаҳар... мана шу... арзимаган нарсаси... Йўлда ёр-биродарларинг билан баҳам кўрарсан!..

Ҳикматилло қовунларни олмай шартта бурилиб кетмоқчи бўлди-ю, кўнгли бўш одам, дағаллик қилишга юраги чопмади. Қовунларни олиб вагонга ташлаб чиқди. Бегимкул уни четга тортди, ҳамон хижолат чекиб қолди.

— Кеча жа...ёмон қилдинг-ку, оғайни... Нилу мендан аразлаб кетиб қолди...

— Қўрқмасанг ҳам бўлади, қайтиб келади...

Бегимкул бошини қашиб:

— Тўғри, менам чўчкалик қилдим, — деди. — Лекин... сен ўйламагинки, мен уни шунчаки... йўлдан уряпти деб! Мен унга уйламоқчиман...

— Бахтли бўлинглар!..

— Сен хафа бўлма, оғайни... Негаки, барибир фойдаси йўқ эди. Чунки мана, армияга кетяпсан. У сени икки йил кутадиغان қизлардан эмас...

Ҳикматилло кўзлари ўт чакнаб Бегимкулга қадалди.

— Шу бачкана гап кимга керак?

— Тўғри, кераги йўқ, — деди Бегимкул йўталиб.

— Хўп, хайр.

— Хайр, дўстим...

Бир-икки ой ўтди... Шу йил қишда, бир кун, — бу пайт Ҳикматилло тиззадан қор кечиб, Новосибирск ўрмонзорларида, қалин қарағайзор орасида қурилишда ишламоқда эди, — Бегимкулдан ғалати бир хат олди. У ўзи Бегимкулга хат ёзмаган эди, адресимни қаёқдан топди, деб хайрон бўлди. Хатдан маълум бўлишича, Бегимкул унинг адресини аядан олибди.

Бегимкул, сохт-сумбатига мос тушмаган, худди тишларидай битта-битта ёзилган йирик ҳарфларни ипга терган садафдай териб, ундан, ҳамқишлоқ дўстидан яна узр сўраган, яна мақсади жиддийлигини айтиб, Ҳикматиллони яқинда бўлажак тўйга таклиф қилган эди. Лекин энг қизиғи, бу бемаъни, ҳам бачкана, ҳам қандайдир ўзига хос самимийликдан холи бўлмаган бу ғалати хатнинг ғалати иловаси ҳам бор эди. Қинғир-қийшиқ қўл билан ёзилган бу иловада шундай дейилган эди.

«Ҳикматчик, азизим!

Сиз мендан нега хафасиз? Билмадим. Ахир ўртамизда ҳеч нарсаси бўлмаган эди-ку? Сиз ҳеч ташвиш қилманг. Менинг гўзал ўртоқларим кўп. Қайтиб келганингизда танлаганингиз билан

таништириб қўяман. Фақат битта шартим бор: қизлар билан муомала қилишни ўрганиб келинг. Сизга бу соҳада муваффақиятлар тилаб, Нилу...»

Гарчи «Ҳикматчик» деган сўз ғашини келтирса ҳам, Ҳикматилло бу хатни ўқиб, ичида кулиб қўя қолди. Чунки, биринчидан, ўтган бир-икки ой ичида у Нилуфарни дилидан тамом чиқариб ташлаган, иккинчидан, Нилуфар айтгандай, қизлар билан муомала қилишни ўргана бошлаган эди.

Ҳикматилло хизмат қилган жой номига Новосибирск, деб аталса ҳам, шаҳардан анча йироқда, қалин ўрмонлар орасида эди. Атрофда, ҳам беш-олти чақирим жойда бир қишлоқ бор, бу қишлоқларда йигитларни кундуз чироқ ёқиб топиб бўлмас, лекин қизлар сероб эди!

Ҳар шанба ё дам олиш кунлари, солдатлар этикларини кўзгудай ярқиратиб, гимнастёркаларининг ёқаларига оқ сурпдан ҳошия тақиб, камарларининг тақинлари ва кулоқчинларининг юлдузчаларини кумга ишқаб ялтилатиб, шу қишлоқларга отланишар, томларини қор босган, тор, лекин ҳаммомдай иссиқ клубларда гармонь садоси остида ер депсиниб танца тушишар, янги фильм кўйилса, сахнадан кўра ёнларидаги қизларга кўпроқ эътибор беришиб, ғира-шира залда пик-пик кулишиб, пинҳона пичирлашиб, кино кўришарди.

Дастлабки пайтларда Ҳикматилло бу қишлоқларга боришга, борганда ҳам қизларга яқинлашишга ийманиб юрди. Бир куни — бу ўша, Бегимқулдан хат борган пайтлар эди шекилли — номига посилка келганлиги ҳақида почтадан қоғоз олди. Почта идораси қўшни қишлоқда эди. Ҳикматилло Олесь Майборода, деган оғайниси билан посилкани олишга борди.

Почта қишлоқ магазинига ёндош торгина хонада эди. Хона кўчадан ҳам совуқ, уйнинг тўрида, деразанинг олдида, қалин пўстин кийиб, бошига тивит рўмол ўраб олган ёшгина бир қиз, оғир пиймаларини бир-бирига уриб, ер депсиниб турарди. Қиз пўстинининг ичидан ҳам қат-қат кийим кийган бўлса керак, матрёшка деган юм-юмалоқ кўғирчокқа ўхшар, тугмадеккина бурни, юпқа лаблари, катта-катта кўм-кўк кўзлари бу ўхшашликни яна ҳам кучайтирар эди. Ҳикматилло қоғозни кўрсатди, қиз унинг ҳужжатига кўз ташлаб, пештахтанинг тагига энгашди-ю:

— Войбў, хотинингиз сизни жуда яхши кўрар экан! — деб тивит рўмол ўраган бошини ликиллабди. — Юборган посилкасини мен кўтаролмайман. Ўзингиз кириб ола қолинг!

Қизнинг қилиқлари ҳам, кулгиси ҳам, сўзлари ҳам Ҳикматиллога шундай хуш ёқиб тушдики, қизариб:

— Хотиним йўқ менинг! — деди.

— Алдамай қўя қолинг! — деди қиз, тивит рўмол билан ўралган бир парчагина юзида кулгичлари ўйнаб.

— Бидамиз!

— Йўқ, йўқ рост, хотиним йўқ! — деди Ҳикматилло ва Олеснинг биқинига туртганини сезиб, унга юзланди. — Худо урсин агар, ёлғон сўзласам!..

— Кўй, шу хотинингни! Посилкангни ол! — деди Олесь, афтини буриштириб.

Ҳикматилло ичкарига кирди. Посилка ҳақиқатан ҳам жуда оғир — камида бир пуд келарди. Ҳикматилло уни кўтариб чиқаётиб, қизга қаради. Қиз қизарган қўлларига уфуриб, Ҳикматиллога тикилиб турар, ёқимтой ногоҳида ҳар қандай йигитни ҳам эритиб юборадиган қандайдир илиқ бир меҳр бор эди. Ҳикматилло посилкани очиб, қизга мевалардан — уйдан ҳўл мева юборганларидан хабардор эди! — бергиси келди-ю, ийманди.

Ташқарига чиқиб, эшикни ёпишлари билан Олесь унинг елкасига уриб:

— Нима бало, ёқиб қолдимиз? — деб сўради.

— Яхши қиз экан, — деди Ҳикматилло.

— Яхши қиз бўлса шундай қиласанми?

— Нима қилдим?

— Хотининг бор деса, хотиним йўқ, деб онт ичасан!

— Йўқ хотинни бор дейманми бўлмаса?

— У сенга жўрттага айтяпти-ку буни, тўнкамисан ҳазилни тушунмайдиган? Битта эмас, иккита хотиним бор, аммо сизнинг битта табассумингиз учун иккаласиниям қўйворишга тайёрман, демайсанми, каллаварам?

— Дабудурустдан-а?

Нима бало, саҳрода ўсган ёввойимисан? Шундай жонон қиз ҳазил қилади-ю, бу бўлса: «Хотиним йўк!» деб онт ичади. У жўрттага сенинг қитиғингга тегяпти-ку, латта!

— Йўк-э, — деди Ҳикматилло ишонмай.

— Мен бу кизни танийман. Оти Надя. Клубда кутубхоначи бўп ишлайди. Ҳозир бу ерда ойисининг ўрнида турган бўлса керак. Кечкурун танцага келамиз, ўзим таништириб қўяман...

Олесь кун бўйи унга қизлар билан танишиш, уларнинг кўнглини овлаш «услубидан» сабоқ берди. Бу сабоқ унча мушкул эмас, Олеснинг айтишича, қизлар нима деса, шунинг тескарисини айтиш, ҳазилга ҳазил билан жавоб бериш, ҳозиржавоб бўлиш керак экан, холос!

Лекин жуда осон кўринган бу «услуб»ни қўллаш ўйғай эмас экан, Ҳикматилло тугул, шўхликда батальонда тенги йўк Олеснинг ўзиям кечкурун қизлар даврасида бу «услуб»ни қўллайман деб, роса кулги бўлди. Лекин шу кулги баҳона Ҳикматилло Надя деган ҳалиги кутубхоначи қиз билан танишиб олди.

Ҳикматилло болалигида китоб ўқишни яхши кўрсаям, техникумга кирганидан кейин деярли ҳеч нарса ўқимаган, дарсдан ташқари китоб ўқишга вақтиям йўқ эди. Армияда ҳам вақт кам эди, лекин... у олдин Наядан уялгани учун, мазмунини сўраса ўсал бўлиб қолмай, деб ўқиди, кейин... китоб баҳона дийдор ғанимат, деганларидек, қизни кўргиси келгани учун олган асарларини тезроқ ўқийдиган бўлди, охирида эса ўзиям шундай қизиқиб кетдики, сўнгги беш-олти ойда бир дунё китоб ўқиб ташлади!..

Энг муҳими, бу қувноқ, ҳазилкаш қиз баҳона Ҳикматилло умуман қиз-жувонлар даврасида ўзини эркин тутишга ўрганди, ўргангандан кейин эса, илгариги тортинчоқлиги, Нилуфарга қилган муомалаларини эслаб куладиган бўлди...

Бегимкул сўнгги бир хатида Чилонзорда, икки хонали алоҳида уйда туришини айтиб, меҳмонга таклиф қилган, «отпуссага келсанг, эски оғайниларинг ёдингдан чиқмасин, аянинг уйда қилган жинниликларимизни эслаб, бир отамлашамиз», деб ёзган эди. Бу «жинниликлари», Нилуфарни деб, Бегимкул билан муштлашганлари энди Ҳикматиллонинг ўзига ҳам жуда ғалати туюлар, айтишга жараёнда негандир Нилуфарни, умуман уларнинг туриш-турмушларини кўргиси келарди.

Ҳикматилло бугун дам олиш куни эканини, барвақтроқ бормаса мезбонлар бир ёққа кетиб қолишлари мумкинлигини ўйлади-да, трамвайга минди.

3

Эшик орқасида олди шип-шип этган енгил шарпа, сўнг уйқудан бўлса керак, сал бўғик, таниш овоз эшитилди:

— Бу ким?..

— Кечирасиз, бу мен, Ҳикматман...

— Ҳикмат? — гўё бир нарсадан хурккандай патир-путур шарпа, сўнг, сал нарироқдан саросимали шивир-шивир эшитилди:

— Айикдай ағанаб ётавермай, туринг ҳой, Ҳикмат келди!

— Қайси Ҳикмат? — дўриллади йўғон овоз.

— Қайси бўларди! Ўша, ҳамқишлоқ дўстингиз-да!

— Топган вақтини қара! Энди бағримга босаман деб...

— Кўп сўйилаверманг! Боринг, эшикни очинг. Мен кийиниб олай...

Ҳикмат кетишини ҳам, кетмаслигини ҳам билолмай, турган жойида серрайиб қолди.

Ичкарида каравот пуржинасининг оғир ғичирлаши, чиндан ҳам айиқ ғингшигандай ғингшиган, эснаган, керишган овозлар эшитилди. Сўнгга калитлар, занжирлар шакир-шукур қилиб, ниҳоят, эшик очилди.

— Э-э, дўстим, Ҳикматилло! Оламда бормисан? Уйқуни белига тепдингу, аммо йўқлаб келганингга хурсандман, хумпар!

Анча тўлишган, салобатлашган Бегимкул, эғнида йўл-йўл ипак пижама, оппоқ кўкраклари қорнигача очик, патак сочлари бурунгидан ҳам хурпайган, пойгакда эшикни тўсиб турарди.

— Остонада кўришишнинг хосияти йўқ дейишади! Ичкарига кир! Қани, кучоқлашамизми, аблаҳ — Бегимкул қулоч ёзиб кўришди. — Бўйдан берипти-ку, худо! Бошингни эг, хумпар, шифтни тешворасан! Қайдасан, Нилу? Жа кетворган йигит бўпти, бу лапашанг?

— Ростдан-а?

Шундоқ рўпарадаги эшик очилиб, Нилуфар чикди. Эғнида қандайдир ялтироқ матодан тикилган кенг халат, шошилишч турмакланган сочларининг бир неча толаси нафис эгилиб чаккасига тушган, сурма қўйилган кўзлари хиёл сузилган Нилуфар, тирноқлари нафис бўялган нозик қўлларини бериб, кулиб кўришди, кўришаркан, юзига билинар-билинемас қизиллик югурди.

— Чинданам шифтга тегадиган бўпсиз!

Нилуфар бир оз озган, юмалоқ оппоқ юзи хиёл чўзилган, ўзиям аллақандай маъюс бир латофат касб этган, гўё бултур ичида ловиллаб ёниб турган қандайдир аланга сўндирилгану, энди ором олиб, тинчиб қолган...

— Хотинимга намунча қадаласан, аблаҳ! Биласан-ку, рашким ёмон! — Бегимкул қизилўнгачигача кўрсатиб, хахолаб қолди.

Нилуфар яна қизариб ерга қаради:

— Бачкана бўлманг! Ичкарига кириш... Йўқ, йўқ, этигингизни ечманг, артиб кираверинг! — у чап томондаги девор шкафини очиб, Ҳикматиллонинг оёқлари остига ҳўл латта ташлади.

Ҳикматилло, гард юкмаган кип-қизил пояндозни ийманибгина босганича тор йўлакдан юриб, ўнг қўлидаги хонага ўтди, ўтаркан, кўзи беихтиёр ётоқхонага тушди; қўш тавақали гарнитурга илинган кийимлар тахи бузилган, қўш каравотдаги атлас кўрпа йиғилмаган... Лекин меҳмонхонадаги тартиб беками кўст: чет эллик қора ялтироқ сервантлардаги четларига тилла суви юритилган пиёла-чойнақлар, идиш-товоклар, ранг-баранг кўза ва кўзачалар, сурат солинган мис буюмлар, нозик қадахлар, ҳаммаси жой-жойига қўйилган, жигар ранг китоб шкафидаги оқ, қизил, қора жилдли китоблар битта-битта терилган, ердаги қирмизи гилам, эшик ва деразаларга нафис ҳарир тўр устидан тутилган қалин ипак дарпардалар, экрани катта рангли телевизор, тилла ромга солиниб, деворга осилган иккита табиат манзараси, шифтдаги катта биллур қандил — ҳамма-ҳаммасида нозик дидли аёлнинг меҳрибон қўли сезилиб турар, ҳаммаси алоҳида кунт билан ясатилган эди.

— Намунча оғзинг очилиб қолди? — деди Бегимкул, мамнун жилмайиб. — Қалай, аканг ўргилсинди қасри-олийлари ёқдими? Бунинг ҳаммаси каминанинг ҳалол пулига келган! Ҳозир кимни қўли баланд — қурувчи билан газчининг қўли баланд. Ҳасад қилма! Қайтиб келсанг сен ҳам бир-икки йилдаёқ боплаб қошона қуриб оласан!

— Ким ҳасад қиляпти?

— Гап-да, каллаварам!.. Хўш, яъни... қачон келдинг?

— Икки ҳафта бўлди. Қишлоқда эдим...

— Э, ҳа... бобой оламдан ўтибдилар. Жойлари жаннатда бўлсин. Яхши одам эди, раҳматлик. Хафа бўлма, ҳамманинг бошида бор гап. Қани, юқори ўт, мен ювиниб чиқай. Хоҳласанг сен ҳам ювиниб ол. Битта ванна қурдирганман, кўрсанг оғзинг очилиб қолади. Кўрасанми?

— Йўқ, раҳмат...